

Vlnářské barvírny v Brně ve světle archeologických výzkumů

Róbert ANTAL; Michaela RYŠKOVÁ; Hynek ZBRANEK

DOI: <https://doi.org/10.56112/zpp.2023.3.03>

ABSTRAKT: Záchranné archeologické výzkumy v Brně probíhaly v posledních letech mimo jiné na místech spojených s industrializací města a zaměřily se tak i na výrobní objekty a zařízení. Aktuální stav archeologického poznání brněnských vlnářských barvíren dokládají tři nedávno odkryté provozy: barvírna Leopolda Schulze a Wenzela Schwaba na ulici Křenová, Springerova barvírna na ulici Dornych a barvírna firmy Moritz E. Schwarz v areálu bývalé Vlněny. Z hlediska archeologického výzkumu představují barviřské provozy dobře interpretovatelný typ textilního provozu. Nezbytné vytápění barvicích lázní vedlo k budování otopných systémů, které se promítly do půdorysu staveb. Archeologicky se tak podařilo na uvedených příkladech doložit dva různé způsoby přímého vytápění – s topnou komorou vestavěnou do prostoru barvírny a s topnou chodbou přiléhající k barvírně –, ze kterých byla obsluhována topeniště jednotlivých barvicích kotlů. První typ s topnou komorou byl archeologicky doložen opakovaně v širokém časovém rozpětí a nachází paralelu také v dochovaném torzu vybavení barvírny v severočeském Ústěku. Naproti tomu provoz s topnou chodbou byl dosud archeologicky zachycen pouze jednou. Potenciál tohoto nálezu spočívá také v jeho dochování in situ a v jeho případné památkové ochraně.

KLÍČOVÁ SLOVA: archeologie; průmyslové dědictví; industriální archeologie; barvírny; soukenictví; Brno; 18.–19. století

Wool dyeing works in Brno in the light of archaeological excavations

ABSTRACT: In recent years, rescue archaeological excavations in Brno have also been carried out at sites associated with the industrialization of the city, also focusing on production facilities and equipment. The current state of archaeological knowledge of Brno's woollen dyeing works is illustrated by three recently uncovered operations: the dyeing works of Leopold Schulze and Wenzel Schwab on Křenová Street, Springer's dyeing works on Dornych Street and the dyeing works of the Moritz E. Schwarz company on the site of the former Vlněna. From the point of view of archaeological research, the dyeing works represent a well-interpretable type of textile operation. The necessary heating of the dye baths led to the construction of heating systems, which are reflected in the layout of the buildings. Thus, archaeologically, two different methods of direct heating - with a heating chamber built into the dye house area and with a heating corridor adjacent to the dye house - from which the heating areas of the individual dyeing boilers were served, have been documented in the examples given. The first type with a heating chamber has been archaeologically documented repeatedly over a wide time span and finds a parallel in the preserved torso of the dyeworks equipment in Ústěku, North Bohemia. On the other hand, the operation with a heating corridor has been archaeologically recorded only once. The potential of this find also lies in its preservation in situ and in its possible monument protection

KEYWORDS: archaeology; industrial heritage; industrial archaeology; dyeworks; textile industry; Brno; 18th and 19th centuries

Rozvoj města Brna ovlivňovala od druhé poloviny 18. století zásadním způsobem vlnářská výroba. Její základy položily státem podporované manufaktury na výrobu sukna a na výrobu plyše, které byly uvedeny do provozu v 60. letech 18. století. Zatímco manufaktura na výrobu plyše měla jen krátké trvání, soukenická manufaktura se udržela až do počátku 19. století. Kromě tkalcovské manufaktury na předměstí Velká Nová ulice disponovala také provozy, které se staraly o konečnou úpravu zboží: valchou v Husovicích a barvírny na Malé Křenové (dnes Mlýnská 21.) a na Radlase (dnes Špitálka 2–4).¹ Vlastními barvírny, valchami a úprav-

nami byly vybaveny také další manufaktury, stejně jako pozdější továrny, na rozdíl od první soukenické manufaktury byly ale jejich výrobní provozy zpravidla soustředěny v jednom místě. Vedle těchto komplexních podniků pracovala řada dalších samostatných tkalcovských nebo barviřských dílen.

V první třetině 19. století se Brno významně proměnilo. Rostla stará předměstí, vznikala nová a jejich kruh kolem historického jádra a Špilberku se uzavřel. Profilovala se pozdější průmyslová předměstí Trnitá, Zábřovice a Staré Brno. Klíčovou roli sehrály vodní toky, jejichž voda byla využívána především pro technologické účely. Příhodná poloha Trnitě na říčce Ponávce a Svitavském a Svrateckém náhonu vedla k zakládání barvíren na dnešní ulici Mlýnské, Dornychu, Křenové, Špitálce a v jejich okolí. Řada textilních manufaktur a později průmyslových závodů zformovala jižní stranu ulice Cejl v Zábřovicích. Spolu s barvírny na Špitálce využívaly vodu Svitavského náhonu. Na Starém

Brně byly vybaveny také další manufaktury, stejně jako pozdější továrny, na rozdíl od první soukenické manufaktury byly ale jejich výrobní provozy zpravidla soustředěny v jednom místě. Vedle těchto komplexních podniků pracovala řada dalších samostatných tkalcovských nebo barviřských dílen.

■ Poznámky

1 Herman Freudenberger, *Industrialization of a Central European City. Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th Century*, Edington 1977, s. 190–204.

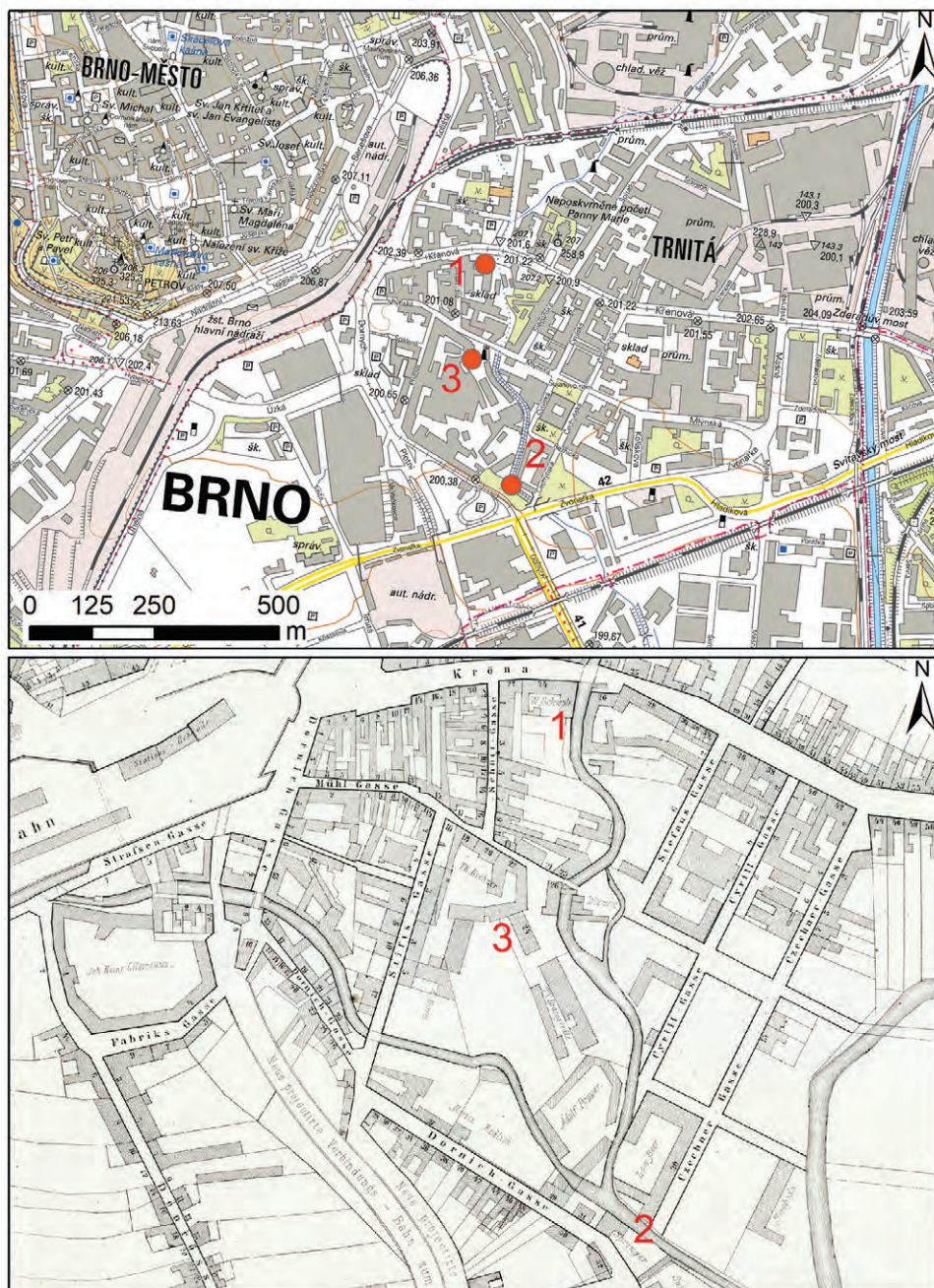
Obr. 1. Lokalizace vlnářských barvíren v Brně. 1 – Schulzova barvírna, 2 – Springerova barvírna, 3 – Schwarzovy barvírny. Zdroj: ČÚŽK, a Archiv města Brna, fond SMP, K38. Upravil: Hynek Zbránek, ARCHAIA Brno, z. ú.

Brně byly založeny barvírny při ulici Rybářská, již vedl Svratecký náhon, a textilní podniky byly soustředěny i při severní straně ulic Hybešova a Václavská. Další barvírny pracovaly v Husovicích, kde z valchy soukenické manufaktury vyrostla textilní továrna s vlastní barvírnou, a dále v Židenicích nebo Králově Poli.²

Industrializace, spojená v Brně především s využitím parní energie, proměnila město v silné průmyslové centrum. Textilní průmysl využil lokací starších manufakturních a dílenských textilních provozů, na jejichž základech vyrostla řada továren. Textilní a spolu s ním i strojírenský průmysl významně utvářel obraz Brna v průběhu 19. a 20. století. Vznikla řada pozoruhodných staveb, areálů a místních dominant. K nejvýznamnějším z nich náležely celky známé pod názvy Vlněna a Mosilana, v obou případech vzniklé sloučením několika znárodněných továren, dále pak textilní továrny podél ulic Cejl, Špitálka a Radlas a na Starém Brně Hybešova a Václavská. K solitérům, jež převzaly role místních dominant, náleží prádelna v Obranech nebo továrna na plst v Žabrdovicích.

Transformace společnosti po roce 1989 a s ní spojené ekonomické a hospodářské změny vedly ke krizi textilního průmyslu. Objekty a areály ztratily svou původní náplň a jejich lokace v těsném sousedství městského jádra vedla k intenzivnímu zájmu o jejich pozemky. Ikonické stavby bývalé Vlněny byly strženy, likvidací byla (a je) ohrožena bývalá Mosilana.

Paradoxně však demolice na průmyslových předměstích otevřely i nový pohled na dědictví brněnského vlnářství a cestu k poznání starších vrstev. Díky systematickému archeologickému výzkumu formou předstihových a záchranných archeologických výzkumů (prováděných od roku 1997 především společností ARCHAIA Brno, z. ú.) patří Brno k nejprozkoumanějším městům ve střední Evropě. Předmětem zájmu archeologických výzkumů se v souvislosti s rozmachem stavební činnosti na historických předměstích stávají častěji i reliktu industriálních objektů a provozů. Nenahraditelné poznatky a zkušenosti přinesl tuzemské industriální archeologii především záchranný archeologický výzkum bývalého komplexu Vlněna (mezi ulicemi Dornych, Mlýnská a Přízova), prováděný společně s Ústavem archeologické památkové péče Brno, v. v. i. S odkrytou plochou téměř 30 000 m² představuje komplex bezpochyby největší archeologicky odkrytou industriální lokalitu v České republice. Její textilní historii lze datovat již od roku 1790 a spo-

1

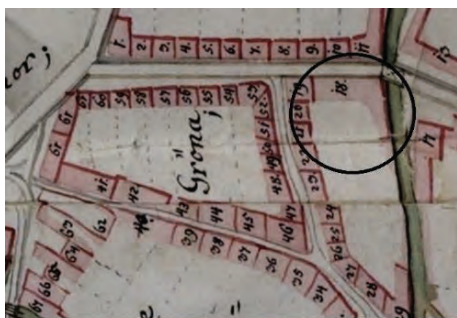
lu s dalšími archeologickými výzkumy dokládá, že řemeslný charakter na předměstí Trnitá, v oblasti kolem dnešní Staré Ponávky a Svrateckého náhonu, sahá minimálně do 15. století.³

Pro textilní provozy odkryté archeologickými výzkumy jsou signifikantní především objekty bývalých barvíren, jejichž technologie se přímo otiskla do půdorysu a základů stavby. V letech 2018–2019 byly na předměstí Trnitá archeologicky zkoumány tři brněnské barvírny – Schulzova (Schwabova) barvírna na Křenové ulici, Soxhletova (Springerova) barvírna na ulici Dornych a nejmladší z nich, barvírna firmy M. E. Schwarz, při ulici Mlýnská. Tento podnik se později stal součástí již zmíněného areálu Vlněny mezi ulicemi Mlýnská, Přízova a Dornych (obr. 1).

■ Poznámky

2 Michaela Ryšková – Petra Mertová, *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*, Ostrava 2015, s. 123–129.

3 Např. Petr Holub, *A118/2012 Edison Center. Brno*, Brno 2012. Nepublikovaná nálezořá zpráva, uložena v archivu ARCHAIA Brno, z. ú. – Ivan Čížmář – Hynek Zbránek – Jiří Zubalík, *Brno-Trnitá, areál Vlněna, Etapa II., pod objekty AB*, Brno 2020. Nepublikovaná nálezořá zpráva uložena v archivu UAPP Brno, v. v. i. – Hynek Zbránek – Jiří Zubalík, *Brno-Trnitá, areál Vlněna, Etapa III., pod objekty CDE*, Brno 2021. Nepublikovaná nálezořá zpráva uložena v archivu UAPP Brno, v. v. i. – lidem, *Brno-Trnitá, areál Vlněna, Etapa IV., pod objektem I.*, Brno 2022. Nepublikovaná nálezořá zpráva uložena v archivu UAPP Brno, v. v. i.

2

Obr. 2. Vývoj budovy barvírny na Křenové ulici. Postupně roky 1784, 1825, 1860. Zdroje dle pořadí zobrazení: Moravský zemský archiv v Brně, ČÚZK, Archiv města Brna, fond SMP, K38. Upravil: Róbert Antal, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Barvení vlny, vlněných přízí a tkanin v barvířských dílnách

Pro interpretaci nálezů je nezbytný alespoň stručný nástin barvírenského provozu. Barvení vlny, vlněných přízí a tkanin probíhá při teplotě blízké bodu varu (80–90 °C), proto nezbytnou výbavu brněnských barvířských dílen představovalo otopné zařízení. Pouze pro některá barviva byla užívána teplota nižší (například pro barvení vlny indigem 50–55 °C).⁴

Barvilo se původně v dřevěných kádích, které mohly být opatřeny měděným nebo olověným pobitím. Později byly užívány kovové nádoby – kotle (měděné, železné, dále mosazné, cínové, případně vycínované měděné). Měly lehce vypouklé dno, byly zazděny do dolních dvou třetin výšky a vytápěny přímo ohněm. Později se užívalo též vytápění párou, a to buď priváděnou trubkami na dně, nebo vháněním páry mezi dvojité stěny kotle.⁵

Příze byla barvena v přadenech, tkaniny byly během barvení sešity v nekonečný pás. Při ručním barvení byly zavěšeny na tyčích a pro rovnoměrné probarvení přetahovány. Později se používaly vijáky uváděné do pohybu klikou.⁶

Vývoj sledovaného území

Za transformaci předměstí Trnitá v průmyslovou oblast stály především vodní toky, příhodné pro řemeslné dílny, jež vodu z technologických důvodů potřebovaly. K nim náleží i tři odkryté barvírny na ulicích Křenová, Dornych a Mlýnská. Proces postupné industrializace započal v pavlačovém domě na ulici Křenová (dnes čp. 22) koncem 18. století.⁷ Ve východní části domu vznikla v roce 1771 barvířská dílna, která byla součástí podniku Leopolda Schulze. Ten od roku 1784 vyráběl rýnské stuhy a harasové příze, přičemž postupně rozšiřoval své nemovitosti i na druhou stranu ulice Křenová. Barvířská dílna byla jednou z mála budov, které Schulz vlastnil po celou dobu podnikání. V roce 1830 se jí (pravděpodobně z ekonomických důvodů) musel zbavit, prodal ji proto krásnobarvíři⁸ Wenzelu Schwabovi.⁹ Ten obdržel povolení k výkonu živnosti dne 25. 8. 1830 a provozoval ji v budově, kterou koupil právě od Leopolda Schulze. Za několik let po koupi dílny zapojil do činnosti své syny Josefa a Wenzela, kteří v roce 1857 převzali vedení. Otec Wenzel Schwab zemřel v roce 1876, synové v barvířství pokračovali do roku 1880, kdy podnik prošel likvidací a byl vymazán z obchodního rejstříku.¹⁰ Po uzavření dílny byly v západní části budovy pravděpodobně vybudovány nájemní byty. V roce 1883 byla stavba upravena pro židovskou modlitebnu a byla pak známa pod názvem „polský templ“. Modlitebna zanikla v roce 1927 a prostory byly dále využívány pro různé komerční účely.¹¹ Velká část budovy byla zničena při bombardování Brna dne 20. 11. 1944.¹² Východní část budovy válečné události přečkala a osudnou se jí staly až demoliční práce v roce 2006.

Druhá zkoumaná barvírna se nachází při ulici Dornych (čp. 31). Nejstarším dokladem existence budovy je půdorysné vymezení na mapě stabilního katastru z roku 1825, počátky činnosti dílny však nejsou známy. Roku 1853 dostal krásnobarvíř Rupert Josef Soxhlet povolení k provozování živnosti. Po roce 1862 jeho rodina patrně odešla z Brna a barvírna na Dornychu nejspíše přešla pod nového majitele Wilhelma Springera, který se po roce 1852 oženil s Marií Antonii, dcerou výše uvedeného krásnobarvíře Wenzela Schwaba z Křenové. Springerův syn Gustav Wilhelm Wenzel Springer barvírnu převzal a chtěl ji od 1. 1. 1892 vést pod vlastním jménem. Jako krásnobarvíř proto požádal Zemský soud v Brně o zápis firmy Wilhelm Springer do obchodního rejstříku, předmětem podnikání mělo být barve-

ní ovčí vlny. Živnostenského oprávnění se vzdal v roce 1906.¹³ Další osud barvírny není znám, doloženo je pouze zničení budovy během bombardování Brna dne 20. 11. 1944.¹⁴

Pozůstatky poslední ze zkoumaných barvíren byly odkryty při archeologickém výzkumu areálu bývalé Vlněny, která mezi ulicemi Dornych, Mlýnská a Přízova vznikla spojením tří původně samostatných textilních továren. Na Mlýnské 24 pracovala nejprve strojírenská továrna Bracegirdle a syn a tu v roce 1872 odkoupil Moritz E. Schwarz, židovský obchodník z Boskovic, který se zabýval obchodem s vlněnou přízí na Dolním Cejlu. Do obchodního rejstříku byla Schwarzova firma zapsána roku 1863. Zakoupenou strojírenskou továrnu adaptoval Schwarz na výrobu příze a trhané vlny, později na výrobu plsti. Provoz byl rozšířen o čištění belgickou karbonizací, přádelnu vlny a bavlnářskou a vlnářskou barvírnu přáden a kusů. Po roce 1891 se stal společ-

■ Poznámky

4 Jaromír Franěk, *Barvení vlny*, Praha 1910, s. 79–97.

– Rudolf Stárek, *Katechismus úpravy látek textilních, bělčství, barvířství, tiskařství a apretura*, Praha 1912, s. 126, 116.

5 Franěk (pozn. 4), s. 79–80. – Václav L. Rošický, *Bílení, barvení a potiskování látek*, in: *Kronika práce, osvěty, průmyslu a nálezu. Díl 6. Chemie denního života. Část druhá*, Praha 1894, s. 150–280, cit. s. 231. – Hana Hynková, *Vzácný receptář na barvení sukna a vlny z Rychnova nad Kněžnou, Český lid* 78, 1991, č. 4, s. 287–295.

6 Oldřich Pajgrt, *Zušlechťování textilií*, in: *K historii textilních strojů a zařízení. Sborník ze semináře*, Brno 1990, s. 115–150, cit. s. 125–126. – Miroslav Pávek, *Textilní výroba v historickém přehledu*, Praha 1972, s. 367. – Zdeněk Pospíšil a kol., *Příručka textilního odborníka*, Praha 1981. – Stárek (pozn. 4), s. 126. – Rošický (pozn. 5), s. 231–232.

7 Karel Kuča, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000, s. 425.

8 Krásnobarvíři se specializovali na světlé barvy – červenou, zelenou, žlutou.

9 Aleš Vyskočil – Zdeněk Sviták, *Křenová. Příběh brněnské ulice*, Brno 2018, s. 57–61.

10 Do obchodního rejstříku byla firma Wenzela Schwaba zapsána až v roce 1853. Podrobněji viz Bohumír Smutný, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky. 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno 2012, s. 392–393.

11 Jaroslav Klenovský, *Brno židovské. Historie a památky židovského osídlení města Brna*, Brno 2002, s. 118.

12 Vlastimil Schildberger, *Brněnský dvacátý listopad 1944 – letecká válka nad Brnem, Vlastivědný věstník moravský* 46, č. 4, s. 309–318.

13 Smutný (pozn. 10), s. 417–418.

14 Schildberger (pozn. 12), s. 309–318.

Obr. 3. Pohled na dvě topná zařízení Schulzovy barvírny a navazující podlahy s vyznačeným odvodním žlábkem. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú., 2018.

Obr. 4. Pohled na topnou komoru barvírny Schulzovy barvírny po prvotní exkavaci. Z celého zařízení se zachovaly pouze spodní části popelníků. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú., 2018.

níkem syn Edmund Gustav Schwarz, který posléze firmu převzal. Provoz barvírny zanikl patrně koncem 19. století.¹⁵

Barvírna Leopolda Schulze a Wenzela Schwaba na ulici Křenová

Záchranný archeologický výzkum na ulici Křenová (čp. 22) probíhal od podzimu roku 2018 a byl původně zaměřen na středověké a novověké osídlení lokality s důrazem na řemeslný charakter břehu Staré Ponávky.

Parcela se nachází v těsné blízkosti vodního toku, naproti dnešní ulici Vlhká (obr. 2). Zatím nejstarší datované dřevěné konstrukce, sloužící pravděpodobně ke zpevnění tehdejšího břehu, pocházejí z přelomu 15. a 16. století. Do druhé poloviny 17. století jsou pak datovány dřevěné kádě na zpracovávání kůží, obdobné jsou známy například z ulice Koliště, kde se také nacházely v blízkosti původního toku Staré Ponávky.¹⁶

Nad rámec očekávání odhalil výzkum i součásti technických zařízení barvírny.¹⁷ Tyto nálezy spadají do poslední fáze výstavby, datované odhadem do konce 18. století, kdy byl postaven nový pavlačový dům.¹⁸ Ve východní části budovy se předpokládá velká hala rozprostírající se podél Staré Ponávky, kolmo k ulici. Právě v této části vznikla v roce 1771 barvířská dílna Leopolda Schulze, provozovaná později Wenzelem Schwabem a jeho dědici do roku 1880. Šlo o první a zároveň nečekaný nález podobného zařízení v Brně, protože předstihové zjišťovací sondy nic takového nenaznačovaly.

Úvodem popisu nálezové situace je potřeba zmínit, že všechny součásti topného zařízení barvírny zůstaly zaneseny popelovým odpadem po barvení. Po ukončení činnosti barvírny tedy nedošlo k vyčištění a lze předpokládat, že pokračování barvířského provozu nebylo plánováno.

Nadzemní části barvírny se nedochovaly (budova byla zbořena v roce 2006), s výjimkou podlah v šířce asi 50 cm těsně při dnešní ulici. Archeologický výzkum doložil existenci dvou samostatných úrovní cihlových podlah, které se výškově liší asi o 50 cm. Podlahy se svažovaly k mělkému žlábků, který zřejmě odváděl nečistoty vzniklé během barvení.

Součástí dílny byla dvě topná zařízení, dochovaná pouze částečně. Obě byla zapuštěna do terénu, nešlo však o plnohodnotnou podzemní úroveň. Topeniště byla zapuštěna jen 60 cm

3

4

pod úroveň spodní podlahy. První zařízení mělo kruhovou dispozici s centrálním obslužným prostorem, na který bylo napojeno sedm topných bloků různých velikostí (obr. 3). Z většiny bloků se zachovaly pouze popelníky topenišť (obr. 4). V těsné blízkosti prvního bylo vybudováno druhé zařízení s vlastním vstupem a jedním topeništěm.

■ Poznámky

15 Smutný (pozn. 10), s. 54–55, 396. – Ryšková – Mertová (pozn. 2), s. 85.

16 Holub (pozn. 3).

17 Róbert Antal – Michal Bučo – Hynek Zbránek, Předběžná správa o náleze farbiarne na Křenovej ulici v Brně, *Archeológia technica* 30, 2019, s. 68–76.

18 Kuča (pozn. 7), s. 425.

5

Podobně jako u podlah i v případě topných zařízení bylo dokumentováno několik stavebních úprav. Jak v blocích, tak v centrálním kruhu prvního (velkého) zařízení lze doložit dvě hlavní stavební fáze.

První etapa souvisí se vznikem dílny a vybudováním velkého topného zařízení. Do centrálního prostoru, ze kterého byla obsluhována jednotlivá topeniště, se sestupovalo kamenným schodištěm, jehož prvky byly používáním sešlapané. V topeništích bylo dokumentováno dodatečné zúžení, které bylo způsobeno vložením kamnářské vložky.¹⁹ Ve vrchní části nejlépe dochovaného topeniště byly umístěny šikmo osekané cihly, do nichž byl posazen barvicí kotel. Nadzemní části topných bloků se nezachovaly. Mezifáze ve vývoji představuje dodatečně vybudovaná čtvercová šachta ve středu podlahy obslužného prostoru, pravděpodobně pro shromažďování popela.

Druhá fáze byla u velkého zařízení spojena se zvyšováním spodní úrovně topenišť a podlah obslužného prostoru barvírny a nelze ji doložit v menším zařízení. Jako podklad byl použit popelový a struskový odpad, na který byla položena nová cihlová podlaha. Důvodem úprav byla

pravděpodobně změna typu paliva. Se zvýšením podlahy bylo přestavěno i schodiště velkého zařízení. Původní kamenné zůstalo na místě, pro navýšení byla použita suť a na ni byly na kant položeny nové cihlové schody (obr. 5).

Ve druhé fázi bylo zřejmě také vybudováno menší topné zařízení. Jeho schodiště je cihlové a cihly jsou uloženy na kant. Přístup navazuje na mladší úroveň podlahy a starší samostatná úroveň schodiště nebyla zachycena. Zúžení dokumentované v popelníku topeniště lze opět interpretovat spíše jako kamnářskou vložku než stavební úpravu. Lze tedy předpokládat, že zařízení nebylo součástí provozu od počátku.

Springerova barvírna na ulici Dornych

Springerova barvírna na Dornychu byla částečně prozkoumána v souvislosti s výstavbou nové trasy horkovodu.²⁰ Stavba probíhala v zeleném pásu mezi ulicemi Dornych a trasou Staré Ponávky, resp. Svrateckého náhonu (obr. 1). Jelikož nebylo možné výkop rozšířit, odkryté konstrukce a situace byly začištěny a zdokumentovány převážně na řezu. Nálezovou situaci lze rozdělit na dvě části – starší západní a mladší východní. Obě části byly po zbouření barvírny

Obr. 5. Pohled na dvě úrovně schodiště topné komory Schulzovy barvírny. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú., 2018.

patrně zasypány. Dochovala se podzemní část budovy a patrně také část přízemí, kde byly umístěny bloky pro usazení barvířských kotlů.

Ve starší (západní) budově, zachycené výzkumem pouze částečně, byly dokumentovány dva cihelné bloky pro usazení barvířských kotlů (viz obr. 6; blok I a II), ke kterým vedly jednoduché přírodní cihlové kanálky (A, B), částečně zničené výkopem stavby. Kanálky patrně přiváděly teplý vzduch od topenišť pod kotle usazené v cihelných blocích konstrukce (I a II). Bloky měly šikmé stěny a v nejvyšší dochované části cihly šikmo sesekané pro usazení barvířských nádob. Na dně bloků se nacházela vrstva propálená od působení horkého vzduchu. Blok II měl z východní strany další kanálek (C) sloužící patrně pro přívod teplého vzduchu. Tento jiný způsob vytápění by mohl naznačovat nižší teplotu barvicí lázně a kypové barvení. Struktura zdiva této budovy naznačuje, že nejprve bylo vystavěno základové zdivo (snad starší fáze barvírny), a teprve potom došlo k vestavbě s bloky pro usazení kotlů. Na severním profilu byla zachycena cihelná podlaha, která byla položena i mezi kanálky (A, B). K podlaze náležel i pozůstatek cihelného schodiště pro přístup k topeništím.

Ve východní části výkopu pro horkovod se podařilo zdokumentovat mladší budovu barvírny, která byla na západě ohraničena základovou zdí a na východě vlastním tělesem zdiva barvírny. Výkop pro horkovod procházel z větší části prostorem obslužné chodby s dochovanou cihelnou podlahou. Z chodby byla obsluhována topeniště bloků (obr. 7; III–VI) pro barvířské kotle. Na profilu byly rozpoznány dvě fáze barvírny. Spodní část profilu tvořilo starší cihelné zdivo se čtyřmi dochovanými kanálky (D–G), které pravděpodobně distribuovaly teplý vzduch do původních bloků starší fáze barvírny. Kanálky byly zasypány suti a struskou. V mladší fázi byly starší kanálky přezděny a nové bloky (bloky III–V) byly vyzděny, včetně zešíkmení pro usazení kotlů v horní dochované části bloků. Blok VI byl patrně vložen dodatečně a obezděn cihelnou vyzdívkou, nebo byl opravován. Na dně všech mladších bloků se

■ Poznámky

19 Toto zúžení bylo původně interpretováno jako samostatná fáze stavebních úprav, v návaznosti na analogie ze stále stojící topné komory barvírny v Úštěku je však potřeba od tohoto názoru upustit (srov. Antal – Bučo – Zbránek, pozn. 17).

20 Róbert Antal – Hynek Zbránek, Springerova barvírna v Brně, *Archeologia technica* 30, 2019, s. 58–67.

Obr. 6. Jižní profil P2 řezu Springerovou barvírnou. Bloky I a II a kanálky A, B a C. Autor fotogramu a digitalizovaného plánu: Hynek Zbránek, ARCHAIA Brno, z. ú., 2019.

Obr. 7. Severní profil P3 řezu Springerovou barvírnou. Bloky III–VI a kanálky D–G. Autor fotogramu a digitalizovaného plánu: Hynek Zbránek, ARCHAIA Brno, z. ú., 2019.

nacházela vrstva popela, která tam zůstala po posledním barvení.

Podoba barvírny je zachycena na historických stavebních plánech z let 1862 a 1895. Na plánu z roku 1862 je zachycena stavba mladší, východní budovy včetně řezu objektem. Vyobrazeny jsou zde plánované barvicí bloky a z jihu přiléhající obslužná chodba. Právě tou procházel výkop nového horkovodu. Západně se nachází starší budova s dvěma zachycenými bloky. Na plánech z roku 1895 je vyobrazena celková situace barvírny a vestavba odpadního kanálku a jímky pro zachytávání odpadní vody ze starší i mladší budovy (obr. 8).

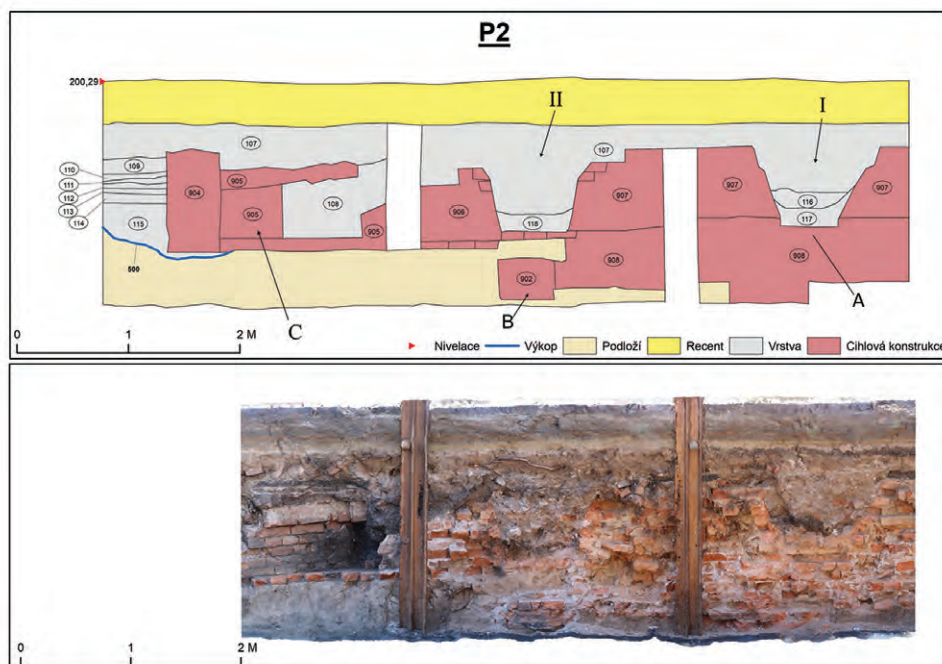
Celkově se v rámci nevelkého výkopu nového horkovodu podařilo pod současným povrchem zachytit unikátní situaci se dvěma budovami Springerovy barvírny a minimálně dvěma fázemi provozu. Starší etapu výstavby reprezentuje budova s dochovaným schodištěm a podlahou, odkud bylo patrně obsluhováno topeniště kanálků (A, B). K ní náležely také bloky (I, II) pro barvířské kotle. Ve druhé etapě byla postavena východní budova se dvěma fázemi vývoje, starší fází s kanálky D, E, F, G a mladší fází s vyzděnými cihelnými bloky (III–VI), které měly v horní části sesekané cihly pro usazení barvířských kotlů. K těmto blokům přiléhala chodba pro obsluhu topenišť.

Barvírna firmy Moritz E. Schwarz v areálu bývalé Vlněny

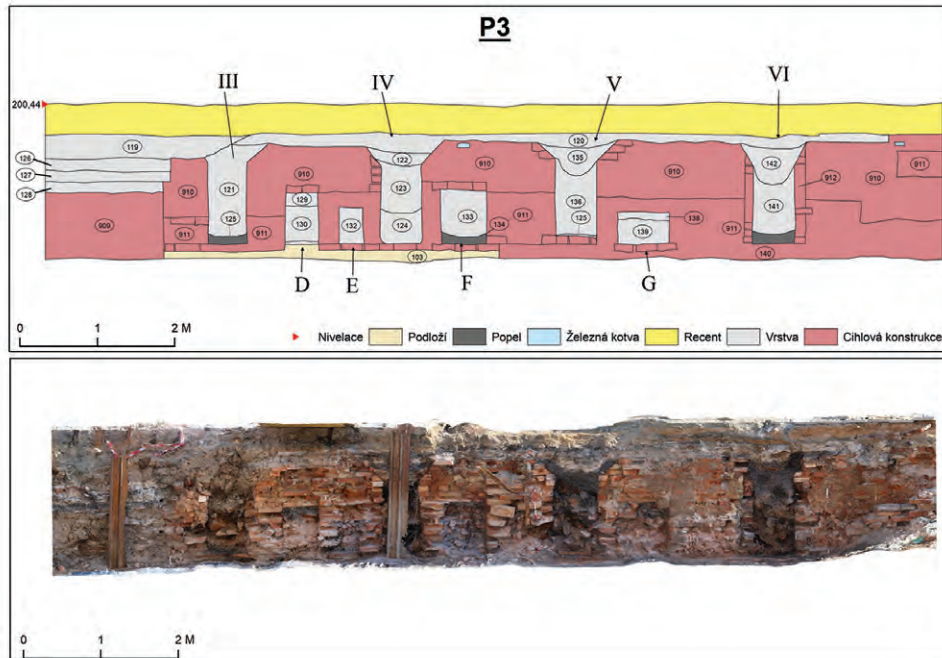
Při záchranném archeologickém výzkumu v areálu bývalé Vlněny při ulici Mlýnská byly v jihovýchodní části plochy 4 (obr. 1; 9) odkryty provozy barvírny, vybudované patrně po roce 1872 Moritzem E. Schwarzem a provozované do 90. let 19. století.²¹

Celkem byla zachycena tři topná zařízení a byla označena jako barvírny 1–3. Provozy 1 a 2 byly do budovy vloženy, přičemž vybudování provozu 2 si vyžádalo vybourání příček a změnu dispozice. Provoz 3 byl přistavěn k obvodové stěně budovy. U všech tří byly zachyceny podzemní části barvírny, jako jsou podlahy topných komor a základy bloků topenišť s popelníky (obr. 10; 1–3).

Barvírenský provoz 1 (severní) se skládal z centrální kruhové obslužné topné komory (obr. 11; 6), cihelné podlahy (kladené na kant) a části schodiště se dvěma stupni (obr. 11; 7). Z centrální komory bylo obsluhováno pět cihelných

6

7

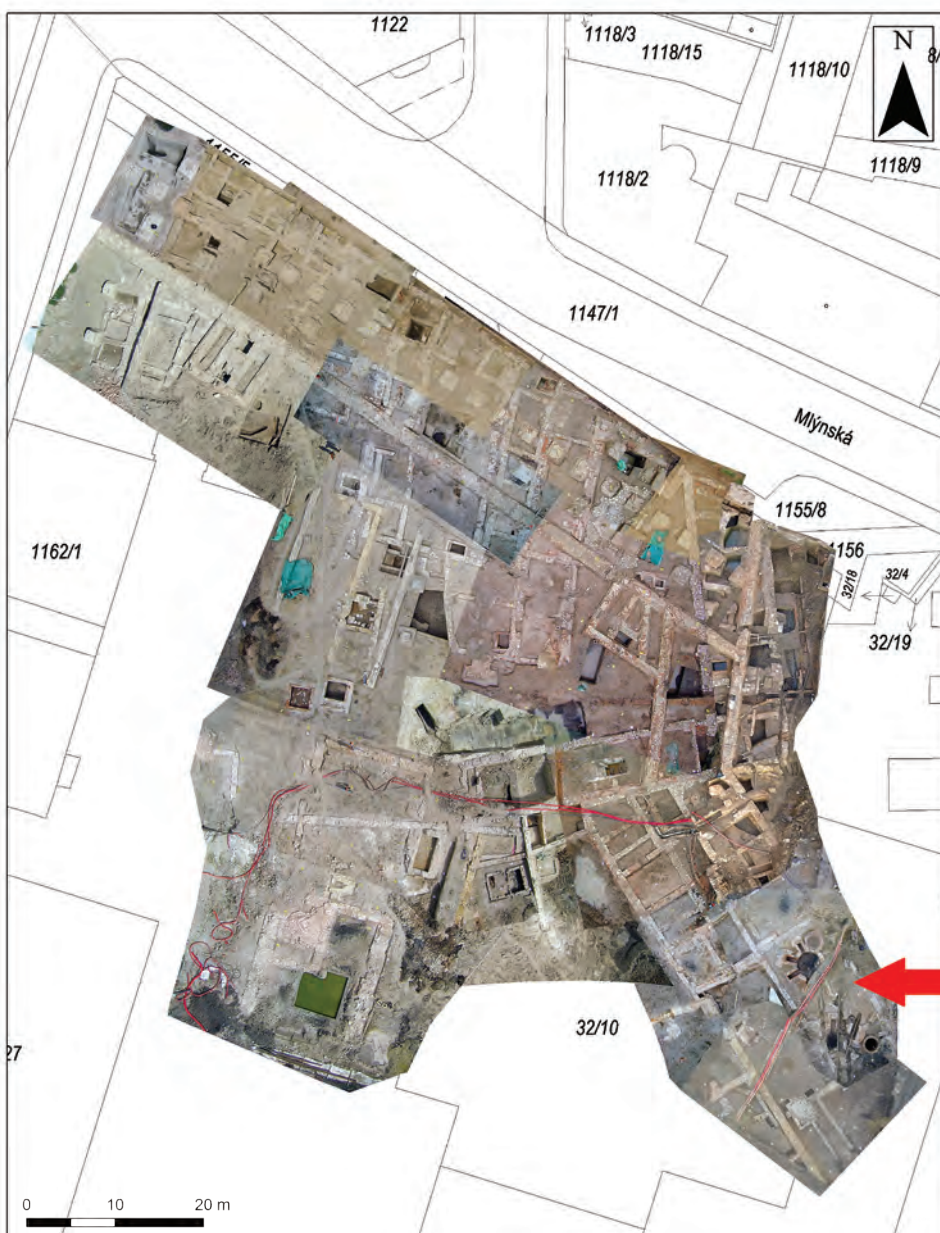
topenišť (1–5) pro barvířské kotle (obr. 11; 1–5, obr. 12). Doloženy jsou tři fáze vývoje: nejstarší vestavba do budovy, přestavba z oválných bloků na obdélné (pouze bloky 3–4) a nejmladší fáze, během níž byl zmenšován prostor popelníků. Obdélníkové bloky 1–2 byly vyzděny již při vzniku barvírny. Je otázkou, zda jejich odlišnost byla dána technologickou, či provozní potřebou. Pátý blok měl kruhový tvar, byl zazděn a netopilo se v něm. Část barvírny (schodiště a blok 1) byla poničena recentním zásahem. Součástí provozu byla i kamenná studna situovaná ve východním rohu budovy. Ve studni bylo nalezeno dřevěné vrtané potrubí čerpadla, od kterého vedlo olověné potrubí směrem k barvírně 1. V hloubce

asi 2,8 m byla odkryta podesta z dřevěných desek, které byly uloženy na kovovém roštu.

Barvírenský provoz 2 se nacházel v jihovýchodní části budovy. Jednalo se opět o téměř kruhovou kameno-cihlovou topnou komoru (obr. 13; 6) s cihelnou podlahou (z cihel kladených na kant) přizděnou k původní příčce budovy. Do komory se v mladší fázi vstupovalo od západu,

■ Poznámky

21 Hynek Zbránek – Jiří Zubalík, Schwarzova barvírna v areálu bývalé Vlněny v Brně, *Archeologia technica* 32, 2021, s. 80–87.

Obr. 8. Historický plán Springerovy barvírny z roku 1862. Zdroj: Archiv města Brna, sbírka U9, inv. č. M252.

Obr. 9. Plocha 4 záchraného archeologického výzkumu v areálu bývalé Vlněny při ulici Mlýnská. Sestavil: Hynek Zbránek a Jiří Geršl, ARCHAIA Brno, z. ú., 2019.

Obr. 10. Letecká fotografie tří barvírenských provozů firmy Moritz E. Schwarz. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú., 2019.

Obr. 11. Firma Moritz E. Schwarz – Barvírenský provoz 1. Legenda: 1, 2, 3, 4, 5 – bloky topenišť, 6 – topná komora, 7 – schodiště. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú. Upravil: Hynek Zbránek, ARCHAIA Brno, z. ú., 2019.

Obr. 12a–d. Firma Moritz E. Schwarz – Detailní pohled na stav dochovaných topenišť v prvním barvírenském provozu. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú., 2019.

kde bylo zachyceno schodiště se dvěma schody (komora představuje původní přezděné topeniště). Z topné komory bylo původně obsluhováno pět cihelných topenišť pro barvířské kotle (obr. 13; 1–5).²² Severozápadně od topné komory bylo zachyceno pouze obdélné torzo prvního bloku s popelníkem. Severně byl umístěn druhý obdélný blok vyzděný z cihel, který měl popelník následně zkrácený zadržkou. Celý blok byl přezděn přes zeď starší příčky budovy, jež musela být tedy ubourána kvůli vzniku barvírenského provozu 2. Východně, ve třetím topeništi oválného tvaru, byl dochován pouze relikv zděného cihelného popelníku a topeniště bylo porušeno recentním zásahem. Čtvrtý blok topeniště (jižní) byl oválného tvaru a měl zřejmě i mladší fázi obdélného tvaru, ta však byla prakticky zničena recentními zásahy. Poslední, pátý obdélný blok s topeništěm se nacházel na západě a dochované měl pouze dno popelníku. V mladší fázi byl nejspíše přezděn na vstup do barvírny, jak dokládají nalezené části cihelných schodů. Starší vstup do barvírenského provozu se patrně nacházel západně od čtvrtého bloku (obr. 13; 7). Stavební vývoj barvírenského provozu 2 lze rozdělit do dvou fází. První je spojená se vznikem zařízení, v druhé pak došlo ke zmenšení popelníků a případně i k přezdění vstupu do barvírny. Opět jsou zde zastoupeny jak oválné, tak obdélné bloky topenišť. Ve východním rohu místnosti se nacházela cihelná studna o průměru 1,8 m a hloubce minimálně 2,2 m, která nebyla z bezpečnostních a časových důvodů výzkumem odkryta (obr. 13; 8).

Barvírenský provoz 3 byl umístěn západněji. Jednalo se o cihelnou půlkruhovou komoru s cihelnou podlahou, umístěnou na rozdíl od pře-

■ Poznámky

22 Oproti textu Zbránek – Zubalík (pozn. 21), s. 80–87, byl nález podroben revizi. Je přehodnocen počet bloků topenišť a interpretace některých konstrukcí.

10

11

12a

12b

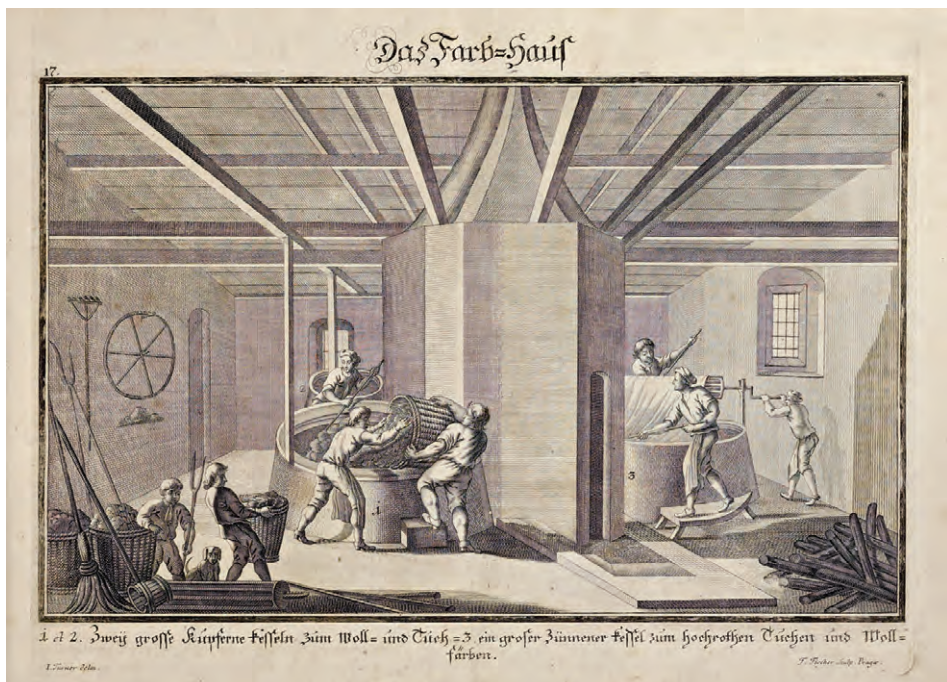
12c

12d

13

14

dejších provozů 1 m pod úroveň topných bloků. Na dně se nacházela vrstva popele o mocnosti až 0,15 m. Bloky pro usazení kotlů s topeništi byly zachyceny pouze dva, lze však předpokládat existenci třetího (severního), který byl zničen při zemních pracích v minulosti. Odkryt byl jižní blok oválného tvaru s propáleným cihelným dnem popelníku. Východní blok oválného tvaru

byl zachován jen částečně, bez dna. Bohužel konstrukce barvírenského provozu 3 byla v minulosti poškozena zemními pracemi při výstavbě mladší budovy (obr. 10).

Interpretace nálezů

Ačkoli se datace založení zkoumaných barvíren liší a dosahuje poměrně velkého rozpětí od

Obr. 13. Firma Moritz E. Schwarz – Barvírenský provoz 2. Legenda: 1, 2, 3, 4, 5 – bloky topenišť, 6 – topná komora, 7 – starší schodiště, 8 – studna. Archiv ARCHAIA Brno, z. ú. Upravil: Hynek Zbránek, 2019.

Obr. 14. Litvínov (Horní Jiřetín), mědirytina s vyobrazením barvírny manufaktury hraběte Valdštejna z roku 1728. Převzato z: Jan Josef Valdštejn – Václav Vavřínek Reiner – Antonín Birkhard, *Designatio Iconographica OberLeVtensDorfenses pannarias officinas, VVlgo fabriCas penICILLI arbltrlo representans*, [S. l.]: [s.n.], 1728. Národní technická knihovna, sign. B96.

konce 18. do poslední čtvrtiny 19. století, jejich vybavení bylo podobné.

Všechny byly určeny k barvení za tepla. V žádném z odkrytých provozů nebylo doloženo použití technologické páry, tedy vytápění zařízení barvírny parou z parního kotle.²³ Barvírny tedy pracovaly s přímým vytápěním a lišily se prostorovým uspořádáním. Barvírny na ulicích Mlýnská a Křenová byly vybaveny vestavěnými topnými komorami kruhového půdorysu, kolem kterých byly věncovité uspořádány bloky pro usazení barvicích kotlů. Podobné uspořádání je doloženo na rytině zobrazující barvírnu vlnářské manufaktury v Horním Jiřetíně u Litvínova (obr. 14) nebo v reliktu obdobné topné komory v severočeském Ústěku pocházející z počátku 18. století.²⁴ Díky velmi dobrému stavu zachování této komory včetně dymníku lze dobře sledovat postupné stavební úpravy, které korelují s vývojem dokumentovaným na ulici Křenová²⁵ (obr. 15).

Naproti tomu Springerova barvírna na Dornychu měla v mladší, východní části z roku

■ Poznámky

23 Zdeněk Jindra – Ivan Jakubec et al., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015, s. 263. – Starší prameny uvádějí konec 18. století: František Jílek (ed.), *Studie o technice v českých zemích 1800–1918 III.*, Praha 1985, s. 36. – Použití technologické páry v barvírně je v českých zemích doloženo poprvé roku 1804 v soukennické manufaktuře ve Stráži nad Nisou.

24 Miroslav Nový – Eliška Nová, Ústěk – české předměstí. Dům č. p. 32, ul. 1. máje. Standardní stavebněhistorický průzkum, nepublikovaná závěrečná zpráva, 2019, s. 68–71. – Róbert Antal – Eliška Nová – Miroslav Nový et al., Barvírna v Ústěku (České předměstí č. p. 32). Relikt zaniklé technologie, in: Michaela Ryšková (ed.), *Průmyslové dědictví a památková péče*, Ostrava, 2023. – Dřevěné prvky topného zařízení barvírny v Ústěku byly dendrochronologicky určeny do zimy 1705/1706, z písemných pramenů vyplývá založení barvírny pravděpodobně v roce 1706.

25 V rámci nedestruktivního průzkumu byl vytvořen v roce 2019 trojrozměrný model dochovaného

15

Obr. 15. Trojrozměrný model barvírny v Ústěku. Zpracovali: Hynek Zbránek, ARCHAIA Brno, z. ú., a Vojtěch Nosek, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 2020.

Obr. 16. Plán pro adaptaci barvírny Augusty Scheibler na Dornychu č. 49/50. Archiv města Brna, sbírka U9, inv. č. M246.

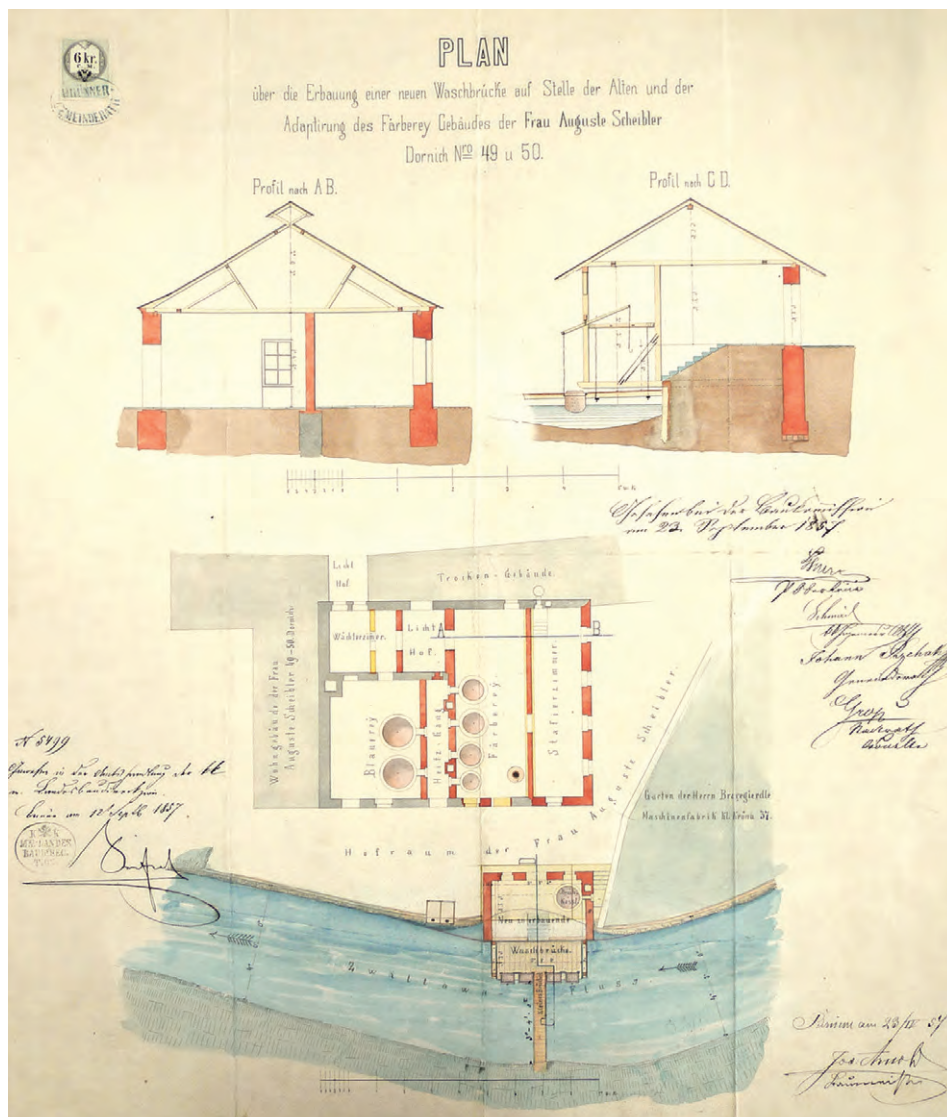
1862 topné a barvicí provozy zcela oddělené. K barvírně podélného půdorysu přiléhala při delší straně obslužná chodba, ze které byla obsluhována topeniště jednotlivých barvicích nádob. Nehrozilo tak zakouření barvírny ani znečištění popelem. Podobné řešení je doloženo i na stavebních plánech jiných barvíren v Brně nebo v Krnově.²⁶ Příkladem je přestavba barvírny na Dornychu 49/50, zobrazená na plánu z roku 1857. K původní barvírně se dvma většími kotli, označené jako Blauerey, byla přistavěna druhá budova se čtyřmi barvicími nádobami zvaná Färberey. Mezi ně byla vložena topná chodba (Heizgang) se samostatným vchodem (obr. 16).²⁷

■ Poznámky

tělesa barvírny: Vojtěch Nosek – Hynek Zbránek, 3D model barvírny v Ústěku, 19. 11. 2019, Sketchfab, <https://sketchfab.com/3d-models/ustek-barvirna-a33751db63f54c5cb40c0e39ac99c86f>, vyhledáno 13. 4. 2022.

26 Výzkum ve zpracování.

27 Plán uložen v Archivu města Brna, sbírka map a plánů, inv. č. M246.

16

17a

17b

Plán barvírny na Dornychu 49/50 i plán Springerovy barvírny zároveň ukazují, jak byly řešeny dnes již nedochované nadzemní stavební části budov. Nová část barvírny na Dornychu 49/50 z roku 1857 je zachycena jako nevelká zděná stavba, krytá sedlovou střechou s dřevěným krovem. Větrání a odvod par zajišťoval otevřený světlík v hřebeni střechy, opatřený sedlovou stříškou. Řez Springerovou barvírnou ukazuje podobné řešení s drobnými odchylkami a upřesněními: střecha byla protažena nad obslužnou chodbu, spaliny byly vyvedeny komíny a větrání prostoru barvírny bylo posíleno nízkými vikýři.

Úpravy zkoumaných barvíren spočívaly především ve zvyšování podlah, případně ve zmen-

šování objemu topných bloků. Změny na schoďových a obslužných podlahách pravděpodobně navazují právě na úpravy topných zařízení. Nejpravděpodobnějším důvodem stavebních úprav byla změna paliva – přechod od vytápění dřevem k palivu s vyšší výhřevností. Rozvoji brněnského průmyslu významně napomohlo vybudování tzv. uhelné dráhy z Brna do Zastávky, která v roce 1856 napojila Brno na rosicko-oslavanský uhelný revír.²⁸ Otázkou zůstává, kdy k vytápění uhlím přešly popisované barvírny.

Archeologicky byly doloženy různé velikosti a tvary barvicích bloků (obdélné, oválné), ve kterých byly usazeny barvicí nádoby. Lze tedy uvažovat o jejich využití pro různé účely, pokud jde o materiál, jeho množství či druhy barviv.

Obr. 17a–b. Oberhausen (Německo), LVR Industriearchäologischer Park – St. Antony Hütte, archeologická lokalita prezentující rané fáze výroby železa. Foto: Michaela Ryšková, 2016.

Bohužel žádný z archeologických průzkumů neodkryl movité nálezy, ze kterých by bylo možné získat informace o používaných nástrojích nebo o provozování topných zařízení.

Závěr

Poznání industriálního dědictví je nezbytně předmětem mezioborového výzkumu a uvedené příklady jsou toho dokladem. Propojují poznatky o dobových technologiích s archeologicky prozkoumanými relikty barvíren, a to vše průběžně usazují do kontextu podnikatelského prostředí známého z archivních pramenů a historických studií.²⁹ Nepřinášejí tak pouze informace o vlastních archeologických výkumech, ale dokládají praktické možnosti interdisciplinárního bádání a jeho význam pro oblast památkové péče.

Trojice zkoumaných areálů je zdrojem nových poznatků k tématu průmyslového rozvoje města Brna, úzce spojeného s vlnářskou výrobou, ale významných i pro obor industriální archeologie ve smyslu zkoumání výrobních objektů a zařízení archeologickými metodami. Z průzkumů dosud provedených v České republice je třeba zmínit tematicky blízký výzkum soukenické barvírny v Krnově (ve stavu zpracování), výzkum industriální minulosti pražského Karlína, odkryv chemické továrny Hochstetter a Schickhardt v Brně na ulici Dornych 47 nebo výzkum dolu Gabriela v Karvině.³⁰

Odkryté provozy barvíren představují z hlediska archeologie dobře interpretovatelné nálezy. Zařízení vytápěných barvíren bylo do objektu dílny vestavěno, mělo vlastní základy, a je tak i po likvidaci nadzemních částí čitelné. Tři v tuto chvíli zdokumentované příklady navíc pokrývají poměrně široké časové rozpětí i různé formy uspořádání provozu a topných zařízení.

■ Poznámky

28 Miloš Matěj – Jaroslav Klát – Jarmila Plchová et al., *Kulturní památky rosicko-oslavanské průmyslové aglomerace*, Ostrava 2012, s. 26–27.

29 Smutný (pozn. 10).

30 Tereza Blažková, Sonda do industriální archeologie pražského Karlína, *Archeologia Technica* 27, 2016, s. 18–31. – Hynek Zbránek, Brno (k. ú. Komárov, okr. Brno-město), *Přehled výzkumů* 62, 2021, č. 2, s. 190–191. – Miloš Matěj – Michaela Ryšková – Michal Zezula et al., Stavebně historický a archeologický výzkum dolu Gabriela/UNRRA/Mír v Karvině, *Průzkumy památek* 29, 2022, č. 2, s. 51–88.

Počátky nejstarší Schulzovy, později Schwabovy barvírny na Křenové ulici sahají do 18. století. U jejího topného zařízení s kruhovým půdorysem a věncovým uspořádáním barvicích nádob se podařilo doložit tři stavební fáze vývoje. Shodný typ topného zařízení se uplatnil také v případě mladší Schwarzovy barvírny na ulici Mlýnská z poslední čtvrtiny 19. století, která měla tři barvicí provozy vzniklé ve dvou vývojových fázích a doplněné studnami.

Naproti tomu podobu a stavební vývoj Springerovy barvírny na ulici Dornych, která vznikla kolem poloviny 19. století, je možno doložit díky nalezeným archivním plánům, protože archeologický výzkum lokality byl omezen. Zachyceny byly dvě budovy různého stáří s topeništi, bloky pro usazení barvicích kotlů a s obslužnou chodbou pro topeniště, což odlišuje Springerovu barvírnu od dvou výše uvedených.

Archeologické výzkumy doplnily a potvrdily situace doložené dosud převážně pouze archivními materiály – odhalily dispozice zkoumaných provozů a dokumentovaly stavební a technologický vývoj v průběhu 19. století, zde především přechod od vytápění dřevem k efektivnějšímu uhlí, které se projevovalo postupným zmenšováním topných zařízení.

Barvírny s kruhovou dispozicí na ulicích Křenová a Mlýnská odpovídají dochovanému torzu barvířské topné komory v Úštěku a paralely lze hledat také v jejich stavebních úpravách. Naproti tomu barvírna na Dornychu představuje zatím jediný v České republice archeologicky doložený příklad, známý jinak z archivních pramenů, který důsledně odděluje topný a barvířský provoz.

Činnost archeologické památkové péče by proto optimálně neměla směřovat pouze k zachráně movitých archeologických nálezů v průběhu stavební činnosti, ale také k ochraně nejvýznamnějších objevených nemovitých reliktních.³¹ V prostředí „živé“ městské zástavby a záchranné archeologie je však ochrana nemovitých nálezů problematická a v drtivé většině případů dochází k jejich odstraňování a k exkavaci nálezů movitých. Za posledních 15 let je z Brna znám pouze jeden případ, kdy nemovitý archeologický nález nebyl odstraněn, ale byl po prohlášení za kulturní památku zachován in situ.³²

Z reliktních barvířských provozů, které byly prezentovány v tomto textu, byla většina po prozkoumání odstraněna a diskuse o jejich ochraně je bezpředmětná. Naproti tomu stavební činnost v místě Springerovy barvírny na Dornychu, v jejímž rámci byl výzkum proveden, zasáhla pouze obslužnou chodbu a další části barvírny tak mohou být stále zachovány. Geofyzikální průzkum, který byl pro ověření jejich přítomnosti v roce 2021 proveden, však nepřinesl průkazné výsledky, protože konstrukce

barvírny jsou překryty vrstvou suti po demolici objektu.

V případě Springerovy barvírny je vlastníkem pozemku, a tedy i nemovitěho archeologického nálezu Statutární město Brno, které dle navrhovaného územního plánu plánuje dotčeným místem vést novou dopravní infrastrukturu, tzv. Brněnskou třídu.³³ Lze tedy předjímat kolizní situaci, kdy v rozhodování o případné památkové ochraně budou proti sobě stát dva protichůdné veřejné zájmy.

Pro tuto chvíli není barvírna bezprostředně ohrožena, zůstává zakonzervována in situ pod povrchem a o jejím osudu se bude rozhodovat v nejbližších letech. Z činnosti Referátu archeologické památkové péče Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i., vyplývá, že místem nálezu by měla vést dočasná stavba cyklostezky, jejíž výstavba by mohla v dohledné době umožnit lepší dokumentaci reliktu a poskytnout relevantní podklady pro posouzení jeho památkových hodnot a případně také argumenty pro jeho památkovou ochranu.

Archeologické průzkumy brněnských barvíren nabízejí nový pohled na Brno jako nejvýznamnější vlnářské centrum rakousko-uherské monarchie a otevírají diskusi, jak toto dědictví zachovat pro další odborné zkoumání a jak je prezentovat veřejnosti. Inspirativní příklad zpřístupnění odkryté industriální památky archeologické povahy přímo v terénu představuje huť St. Antony (obr. 17) v německém Oberhause- nu, jež sehrála významnou roli v industrializaci Porúří. Archeologická lokalita byla odkryta, zastřešena a nejvýznamnější fáze jejího vývoje jsou prezentovány na místě pomocí názorných vizualizací a animací. Zda je Springerova barvírna lokalitou, jež by podobně mohla reprezentovat brněnské vlnářství, je otázkou, na kterou není v tuto chvíli možno odpovědět. Její

potenciál by bylo třeba prověřit dalším výzkumem a návazně otevřít debatu o možnosti jejího zachování. Jak ukázaly exkurze pořádané během záchranných archeologických výzkumů brněnských industriálních památek a tematické komentované procházky, veřejný zájem o tuto kapitolu historie nechybí.

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (výzkumná oblast Industriální dědictví, dílčí cíl Industriální archeologie).

Mgr. et Mgr. Róbert ANTAL
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
antal@arub.cz

Mgr. Michaela RYŠKOVÁ
NPÚ, Metodické centrum průmyslového dědictví
v Ostravě
ryskova.michaela@npu.cz

Mgr. Hynek ZBRANEK
ARCHAIA Brno, z. ú.
hzbranek@archaiabrno.cz

■ Poznámky

31 Dle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, § 3 podává návrh na prohlášení archeologického nálezu za kulturní památku Ministerstvu kultury pouze Akademie věd České republiky. Ministerstvo o podání návrhu vyrozumí vlastníka věci, jenž má právo se k návrhu vyjádřit a zároveň je povinen věc do rozhodnutí chránit před poškozením či zničením.

32 Jedná se o archeologický nález románské rotundy (rejst. č. ÚSKP 105493), viz Pozůstatky románské rotundy, *Památkový katalog*, <https://pamatkovykatalog.cz/pozustatky-romanske-rotundy-2283646>, vyhledáno 23. 5. 2023.

33 Brněnská třída, *Kancelář architekta města Brna*, <https://kambrno.cz/brnenska-trida/>, vyhledáno 23. 5. 2023.